

ИСЛОМ МОЛИЯСИГА АСОСЛАНГАН МИКРОМОЛИЯЛАШТИРИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

*Маматкулов Хумоюн Бобир ўгли
Ўзбекистон Республикаси банк
молия академияси тингловчиси*

Аннотатсия: Мазкур мақолада мамлакатимизда ислом молияси тармоғи асосида микромолиялаштириш фаолияти тизимини ташкил этиш ва унинг истиқболлари масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Ислом молияси, микромолиялаштириш ташкилоти, соф фойда, ижара, мурабаҳа.

Исломий молия муассасаларининг анъанавий молия муассасаларидан асосий фарқи шундан иборатки, исломий молия фойда ва зарарни бўлишиш ҳамда реал активларга асосланган молиялаштиришни ўзида намоён қилади. Бошқача айтганда, исломий молиялаштириш шерикчиликка асосланади. Бундай муассасалар мижоз талаби бўйича объектни қуриб бериши, асбоб-ускуналар, товар, хомашёлар сотиб олиб бериши ёки уларни ижарага бериши мумкин. Молиялаштириш асосида савдо амалиётлари ётади. Анъанавий банк тизимида эса банкларнинг савдо амалиётларини амалга ошириши қонунчилик нуқтаи назаридан мушкул ҳисобланади ва бунга солиққа тортиш ҳамда банк фаолиятига тааллуқли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўсқинлик қилади.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қилган Мурожаатномада таъкидлаганларидек- “Мамлакатимизда Ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш вақт-соати этиб келди. Бу борада Ислом тараққиёт банки ва бошқа халқаро молия ташкилотлари экспертлари жалб этилади”¹

Ислом бозор иқтисодиёти ва бозор таъсирини рад этмайди. Ҳатто манфаат олишга бўлган рағбат мантиқ доирасида мақбулдир. Хусусий мулкчилик буткул рад этилмайди. Шу билан бирга исломий ва капиталистик иқтисодиёт ўртасидаги асосий фарқ шунда рўёбга чиқадики, дунёвий капитализмда фойда олишга бўлган рағбат ёки хусусий мулкчилик иқтисодий қарорларни қабул қилиш учун чекловсиз имкониятларни берди. Уларнинг эркинлиги бирон-бир илоҳий қўлланма тарафидан назорат қилинмайди. Агар айрим чекловлар мавжуд бўлса ҳам, улар инсон томонидан ўрнатилган ва демократик қонунчилик воситасида доимо ўзгартирилиши мумкин, у бирон-бир илоҳий таъсирлар доирасидаги

¹ <https://president.uz> 12.2020 й. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисига Мурожаатномасидаги нутқидан. статиста.сом 2021.

ваколатни ўзига олмайди. Мана шундай муносабат жамиятда номувофикликка олиб келувчи айрим ҳаракатларга йўл очиб беради. Инсоннинг носоғлом туйғулари ноахлоқий ва зарарли воситалар кўмаги билан пул ишлаб топиш мақсадларида эксплуатация қилинади. Жиловлаб бўлмайдиган даражада фойда олиш монополияларни яратади, улар бозор таъсирини фалаж қилади ёки ҳеч бўлмаганда унинг табиий фаолиятига халақит беради.

Исломий молия-кредит муассасалари товар-пул айланмаси билан бевосита боғлиқ ва воқеликдаги активлар билан таъминланган, мазмуни ва тузилишига кўра ўзига хос бир қатор воситаларни таклиф этади.

Аввал ҳам айтиб ўтилганидек, исломий молия воситаларининг хусусияти куйидаги тавсифларга асосланган:

- а) судхўрликнинг мавжуд эмаслиги;
- б) воқеликдаги қўшимча қийматнинг яратилиши;
- в) воқеликдаги активлар билан таъминланганлиги;
- г) ахлоқий-маънавий жиҳатлардан ташкил топганлиги;
- д) фойда ва зарарларни тақсимлаш, улушли иштирок;
- е) томонлар ҳар бирининг ахборотдан баравар бохабарлиги.

Исломий молия воситалари тўрт таркибий қисмлар асосида шаклланади:

1) Сотиш (байъ): мулкка ёки мулк предметиға эгалик ҳуқуқини ўтказишни кўриш учун;

2) Ижара: мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини ўтказишни кўриш учун;

3) Ҳадя (ҳиба): мулк предметиға бепул (ҳақ олмай) бериш;

4) Ссуда (арияҳ): мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини бепул (ҳақ олмай) бериш.

Иброҳим Варде исломий молиявий маҳсулотларни мазкур воситалардан фойдаланишда вужудга келадиган ҳуқуқий, молиявий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар мажмуғига асосланиб таснифлайди. Шунга мувофиқ равишда у сотишга асосланган муробаҳа, мусовама, истисноъ, салам, таварруқ ва ийна каби битимлар кирадиган маҳсулотларни ажратиб кўрсатади. Иккинчи гуруҳдаги воситалар ижара (ёллаш)га асосланган маҳсулотлардир. Учинчи гуруҳга эса фойда ва зарарларни бўлишиш ҳамда улушли иштирокка (музораба ва мушорака) асосланган маҳсулотлар кирати².

Ўзбекистон Республикасида исломий молиялаштиришга доир алоҳида қонунчилик мавжуд эмас. Ислом тараққиёт банки ва Хусусий секторни ривожлантириш бўйича ислом корпорацияси томонидан мамлакатимизда молиялаштирилаётган лойиҳалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 27 августдаги 371-сонли қарори ва 2004 йил 21 декабрдаги қарорига асосан амалга оширилади. Уларга кўра Ўзбекистон

² Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, – 2007

ҳукумати ИТБ ва ХСРИКни ташкил этиш тўғрисидаги келишув моддаларини қабул қилган.

Ҳозирги вақтда банк ўзининг мижозларига молиялаштиришнинг қуйидаги воситаларини таклиф этмоқда:

- муробаҳа;
- истисноъ;
- ижара;
- муробаҳага асосланган молиялаштириш линиялари.

Мазкур молиялаштириш усулларида Ислом тараққиёт банки ёки ХСРИК томонидан тақдим қилинган шартномалар ишлатилади. Бу молиялаштириш юридик шахсларга қаратилган бўлиб, Ўзбекистонда жисмоний шахслар учун мўлжалланган исломий молиялаштириш хизматлари ва маҳсулотлари мавжуд эмас, шунингдек, юридик шахслар учун ҳам юқорида қайд этилган маҳсулот ва хизматлардан ташқари, яъни исломий суғурта ёки депозитлар ва ҳ.к. исломий маҳсулот ва хизматлар таклиф этилмаган.

Молиялаштириш усуллари кесимида биринчи ўринни истисно (талаб асосида қуриб бериш) эгалласа, муробаҳа (бўлиб тўлашга сотиш) ва ижара (лизинг) шартли равишда иккинчи ва учинчи ўринни эгаллайди. Бундан кўриниб турибдики, қурилишга йўналтирилган лойиҳалар молиялаштиришнинг асосий қисмини ташкил этади, яъни бу ирригация тармоқларини реконструкция қилиш, йўл қурилиши, мактаб, ўқув юртлари қурилиши ва бошқа лойиҳаларни ўз ичига қамраб олади.

Хусусий секторнинг бу лойиҳалари иқтисодиётнинг турли тармоқлари, хусусан, фармацевтика, соғлиқни сақлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, тўқимачилик, озиқ-овқат саноати, қишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳалар ривожига ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда.

Бизнес ва савдо талқинида ушбу атама қўшма корхона (оддий шерикчилик)ни англатади, бунда барча шериклар умумий ишдаги фойда ёки зарарни тақсимлайдилар, ушбу сўзнинг мазмуни ислом фикҳида ишлатиладиган «ширкат» атамасидан кенгроқдир. Мушорақа атамаси «ширкат»нинг хусусий шакли – «ширкат ул-амвал» билан чекланган, унда икки ёки ундан ортиқ шахслар ўз капиталини қўшма тижорий корхонага инвестиция қиладилар. Баъзан у «ширкат ул-амал»ни ҳам ўз ичига олади, унда шерикчилик хизмат кўрсатиш соҳасида амалга оширилади.

Камайиб борувчи мушорақа маълум бир актив (қоидага кўра, кўчмас мулк ёки инвестицион лойиҳа объекти)га бўлган эгалик улушини аста-секин молиялаштирувчи томон (исломий банк)дан якуний эгаси (мижоз)га буткул ўтишини ўзида акс эттиради. Активнинг маълум бир қисми молиялаштирувчи тарафнинг мулки бўлиб турган вақтда, активнинг келажақда эгаси бўлиши

кутилаётган шахс активга биргаликда эгалик қилувчига, яъни молиялаштирувчи томонга активнинг мазкур қисмидан фойдалангани учун ижара тўловларини ёки инвестицион лойиҳадан келадиган фойданинг маълум бир қисмини тўлаб бериши лозим.

Молиявий воситачи мижозга зарур бўлган буюмни сотиб олиши ифодаланган битим бўлиб, кейин уни мижозга бўлиб тўлашга сотади. Бу ҳолатда молиявий воситачи айрим муддатга бўлса-да, сотилаётган мулкнинг эгаси бўлиши шарт қилинади. Бўлиб тўлашга сотиш учун мукофот (ҳақ) белгиланган бўлиши шарт.

Шуни қайд этиш лозимки, учинчи ва бешинчи босқичлар оралиғида банк хатарлари ўта юқори бўлади, шунинг учун ушбу ораликни банк манфаатлари учун имкон даражада қисқартириш керак. Хатарларни камайтириш учун банк мижоздан бўнак талаб қилиш ҳуқуқига эга, мижоз тарафидан шартнома бажарилиши бекор қилинган тақдирда, бўнак зарарларни қоплашга ишлатилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Е.А. Байдаулет. “Ислом молия асослари”, “Ўзбекистон” Тошкени 2019й. 34-бет
2. Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, – 2007
3. Вахитов Р. Р. Исломий молиявий инструментлар: солиққа тортиш амалиётидаги ғоялар / Налоговед. – 2009. № 9.